

Sexualita a stárnutí – průsečíky ticha. Využití intersekcionalního přístupu při studiu zkušenosti stárnutí LGBT osob²³

Jaroslava Hasmanová Marhánková

Sexuality and Ageing – Places of Silence: Using Intersectional Perspectives as a Starting Point for the Study of LGBT Ageing

Abstract: Issues of sexuality have been considerably under-studied in the analysis of later life in social gerontology. Sexual identity was considered to have a minor impact on life and social inequalities in old age. Consequently, the experience of lesbian, gay, bisexual, and transgender older people have been largely unrecognised in the study of ageing. This paper argues for the need to incorporate the dimension of sexuality in the study of ageing. It points out the heteronormative biases that are part of the dominant discourses in gerontology. The theory of active ageing that has so far dominated representations of the 'desirable' way to age is used as a case example of this heteronormative imaginary of old age. The second part of the paper focuses on possible ways of conceptualising 'LGBT ageing'. The aim of the paper is to discuss intersectional perspectives as a means of deconstructing the heteronormative imaginary of old age and as an analytical tool that may help us to conceptualise in a meaningful way the potential specificity of the experience of LGBT older people.

Key words: Ageing, gerontology, LGBT, intersectionality, sexuality

Marhánková Hasmanová, Jaroslava. 2018. „Sexualita a stárnutí – průsečíky ticha. Využití intersekcionalního přístupu při studiu zkušenosti stárnutí LGBT osob.“ *Gender a výzkum / Gender and Research*, Vol. 19, No. 2: 55–74. DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/25706578.2018.19.2.426>.

²³ Text byl zpracován s podporou Grantové agentury České republiky v rámci projektu „Partnerské vztahy v pozdějším věku“ (grant č.17-06361S).

Otázky sexuality a sexuální identity byly v rámci dominantních diskursů sociální gerontologie po dlouhou dobu ignorovány. Ačkoliv v poslední dekádě můžeme pozorovat rostoucí zájem o témata spojená se stárnutím LGBT osob (srov. např. Knauer 2011; King 2016; Traies 2016), heterosexuality stále představuje nevyřčený, i když automaticky předpokládaný referenční rámec studia zkušenosti stárnutí. Můžeme při tom identifikovat hned několik důvodů, proč v rámci sociální gerontologie nalezneme jen sporadické pokusy tematizovat stárnutí mimo heterosexuální kontext. Mezi ně patří i obecně malá pozornost, jež byla otázkám sexuality a stárnutí věnována (mimo jiné) v důsledku společenských představ, které stárnoucí těla z představ o sexualitě vyjímají (González 2007). Společenské reprezentace stáří jsou konstruované v morálních termínech definujících vhodné a nevhodné chování. Sexualita stárnoucího těla je přitom často vyčleněna do prostoru nepatřičného, kuriózního či zábavného.²⁴ Tyto ageistické představy spolu s homofobními reprezentacemi homosexuality problematizují samotnou představu toho, že by starý člověk mohl být rovněž gay nebo lesba, neboť „senioři nejsou vnímáni jako sexualizovaní a homosexuálové jsou z definice vnímáni pouze prostřednictvím své sexuality. V rámci této logiky pak senior/ka nemůže být homosexuální, stejně tak jako homosexuál nemůže být senior/ka“ (Knauer 2011: 55).

Opomíjení významu sexuality pro život ve stáří zároveň vedlo k ignorování její důležitosti pro pochopení samotné zkušenosti stárnutí. Jak poznamenává Toni Calasanti (2009), asexualizace stáří v západní společnosti se promítla i do konkrétního studia seniorů a seniorek.²⁵ To obvykle vycházelo z neproblematické představy, že sexuální chování není relevantní součástí jejich každodenního života, a zároveň opomíjelo význam genderu a sexuality pro pochopení různých životních zkušeností a sociálních

²⁴ Například v reprezentativním výzkumu z českého prostředí 30 % dotázaných rozhodně souhlasilo s výrokem, že „jakékoliv sexuální aktivity u lidí po sedmdesátce už odporují dobrému vkusu“. U mladých lidí ve věku 18–29 let byla podpora tohoto výroku ještě o 14 % větší (Vidovičová 2008: 91).

²⁵ Termíny senior/seniorka v tomto textu považuji za stylistickou zkratku odkazující k významu věku jako faktoru strukturujícímu individuální pozici člověka ve společnosti. Označení senior/seniorka inherentně odkazují ke chronologickému věku. Ten je ale potřeba vnímat spíše jako prostředek k vymezení kategorie osob pro potřeby administrativy sociálního státu než jako faktor, který by nutně odrážel společenské i subjektivní chápání stáří. Chronologický věk nicméně stále funguje jako výrazný prostředek vymezení práv a postavení ve společnosti. Je také faktorem vstupujícím do možnosti čerpat zdroje (v tomto případě především důchod) i některé služby. Proto v tomto textu pracuji s termíny senioři/seniorky jako s označením osob starších šedesáti let. Tuto hranici však vnímám jako pohyblivou a sociálně konstruovanou. Její existence je dána spíše zakotvením této věkové hranice v institucionalizovaném životním běhu a subjektivní identifikaci (empirické výzkumy poukazují na to, že v České republice je 60 let vnímáno jako ideální věk odchodu do důchodu a zároveň hranice, kdy dotazovaní začínají uvádět svou identifikaci s označením „starší“ (Vidovičová 2008: 66–88)). I z tohoto důvodu považuji využití této definice za smysluplné, i přes obtíže, které s sebou taková konceptualizace nutně nese (a které jsou v textu dále rozebírány).

nerovností ve stáří (c.d.). Rané pokusy o uchopení stárnoucího těla v medicínských diskurzech se soustředily na „přirozený“ proces stárnutí, který mění tělo schopné reprodukce do těla asexuálního, jež v důsledku menopauzy nebo ztráty potence ztrácí rovněž základní atributy vymezující mužské a ženské tělo. Současná medikalizace sexuality ve stáří pomáhá binaritu mezi maskulinitou a femininitou a její ukotvení v biologické (především hormonální) „podmíněnosti“ člověka znovu (re)konstruovat. Stárnoucí ženské tělo je ztotožňováno s úbytkem estrogenu, mužské zase s úbytkem testosteronu. Změna hladiny těchto hormonů je vnímána jako nevitáný krok směrem k méně pohlavnímu, problematickému stárnoucímu tělu. Umělé dodávání „mužských“ či „ženských“ hormonů se stává odpovědí navracející tato těla směrem k žádoucímu ekvilibriu. Pomocí těchto technik je tak zároveň reprodukována norma ustavující mužské a ženské pohlaví jako biologické protiklady (Marshall, Katz 2006). Sexualita ve stáří je v rámci těchto procesů ukotvována v biomedicínském diskursu sexuálního zdraví jako nedílné součásti aktivního stárnutí. Schopnost demonstrovat svou sexuální aktivitu se stává důležitou součástí idealizovaných obrazů třetího věku jako období seniorského věku, které ale se „skutečným“ stářím nemá vlastně nic společného (Marshall 2011). Toto „skutečné“ stáří se pak stává polem „ageistické erotofobie“, kde se samotná představa sexuality takového těla stává obtížně myslitelnou nebo zdrojem pocitu odporu²⁶ (Simpson et al. 2017). Společenská asexualizace stáří vedla nejen k dlouhé historii ignorování témat spojených se sexualitou v rámci sociální gerontologie, ale rovněž k tabuizaci sexuality při práci se seniory a seniorkami. InSTITUTE péče o seniory a seniorky jsou koncipovány jako místa, kde v lepším případě sexuální vyjádření nemá relevanci, v horším případě je vykázáno do sféry problému nebo deviace (srov. rovněž Calasanti, Slevin 2001: 73–79).

Následující část textu poukazuje na potřebu zapojit diskusi o významu sexuality a sexuální identity do studia stárnutí. Poukazuje při tom na heteronormativitu

²⁶ Můžeme zároveň identifikovat reprezentace, které se sexualizovaným stárnoucím tělem silně pracují. Tyto reprezentace mají výraznou genderovou dimenzi odrážející nejen rozdílný pohled na sexualitu mužů a žen, ale rovněž odlišné významy, jež jsou stárnoucímu mužskému a ženskému tělu přiřazovány. Zatímco sexuální aktivita, schopnost sexuálně uspokojit ženu, a tak i demonstrace heterosexuální virility se stávají základem idealizovaných obrazů maskulinity starších mužů (srov. Hurd Clarke, Bennett, Liu 2014), demonstrace sexuální aktivity u starších žen je rámována spíše jako sexuální agresivita s nepatřičným cílem zájmu (v angličtině tyto reprezentace nesou samostatné jazykové označení žen jako „cougars“ – nejbližší podobně českému popisu „žen, které jsou na zajičky“, nebo také lovkyně. Sexualita starších žen je v těchto reprezentacích zobrazována spíše jako zdroj pobavení a demonstrace jejich sexuální aktivity je vnímána jako znak zoufalství, a nikoliv úspěchu (Montemurro, Siefken 2014). Oba typy těchto reprezentací v sobě inherentně obsahují odkaz na stáří jako pole, kde sexuální vyjádření nemá své místo. Úspěch, jež reprezentace starších sexuálně aktivních mužů konotují, je úspěchem, který znamená nebýt „skutečně“ starý. Zoufalství, s nímž reprezentace „žen, které jsou na zajičky“ pracují, je především zoufalstvím pramenícím z neschopnosti akceptovat, že stárnoucí ženské tělo nemá být tělem sexualizovaným.

současných dominantních diskursů, jež studium stárnutí v sociální gerontologii rámuje – především teorie úspěšného nebo aktivního stárnutí, která v současné době zastává prominentní místo mezi reprezentacemi žádoucí podoby života ve stáří. Druhá část textu rozebírá problémy a potenciály, které s sebou nese zapojení úvah o specifických potřebách a zkušenosti LGBT seniorů a seniorek. Cílem tohoto textu je kriticky zhodnotit způsob, jakým je téma sexuality a zkušenost LGBT lidí zapojováno do gerontologického bádání, a představit intersekcionalní perspektivy jako důležitý výchozí bod pro konceptualizaci LGBT seniorů a seniorek jako smysluplné (a významné) kategorie pro pochopení diverzity zkušenosti stárnutí.

Gerontologie, teorie úspěšného stárnutí a heteronormativita představ o stáří

Jak poznamenává Maria T. Brown (2009: 67–68), gerontologie představuje poměrně konzervativní disciplínu, v jejímž rámci jsou formulovány teorie, jež mají tendence heteronormativní uvažování spíše podporovat. Tradiční konceptualizace životního cyklu předpokládají heterosexuálnost a reprodukci jako samozřejmé rámce lidské biografie (Fabbre 2015). Tuto skutečnost ilustrují například i teorie úspěšného, zdravého či aktivního stárnutí, které v současné době představují významné pilíře zkoumání v rámci gerontologie. Tyto teorie s různými obměnami usilují o to, aby identifikovaly klíčové aspekty „vhodného“ nebo „žádoucího“ stárnutí (Moody 2006). Expanze teorií úspěšného, zdravého či aktivního stárnutí úzce souvisí se snahou dekonstruovat stereotypní obraz stárnutí spojeného s pasivitou a závislostí. Do výrazné míry představují odpověď na společenskou potřebu novým způsobem promýšlet pozici seniorů a seniorek ve společnosti, jejichž populace viditelně stárne (Hasmanová Marhánková 2013). Důraz na sexuální život ve stáří přitom představuje jeden z výrazných motivů vymezení se proti původním negativním obrazům stárnutí (Calasanti, King 2005). Jak ale poukazuje Lina Sandberg (2015), není to ani tak sex samotný, jenž je v rámci těchto reprezentací představován jako cesta ke spokojenému stáří, ale spíše heterosexuální intimita. Studie věnující se úspěšnému stárnutí často pracují s manželstvím jako s prediktorem větší spokojenosti v pozdějším věku, a tak i jako s příslibem, že vaše stárnutí bude úspěšné. Vnoučata jsou v rámci těchto diskursů obvykle zobrazována jako zdroj sebenaplnění ve stáří a možnosti naplnit přirozenou touhu člověka přesáhnout sám sebe prostřednictvím vztahu ke svým vlastním dětem a jejich dětem. Naplnění očekávané (heteronormativní) biografie je představováno jako zásadní předpoklad pro to, aby byl člověk ve stáří šťastný (Sandberg 2015: 26–27). Jak poznamenává Vanessa D. Fabbre, ačkoliv samotná představa úspěchu ve vztahu ke stárnutí nemusí být nutně heteronormativním konstruktem a mohou existovat podmínky ve stáří, které jsou obecně žádoucí, „úzká konceptualizace toho, co je v rámci tohoto

paradigmatu za úspěch považováno, ignoruje diverzitu individuální zkušenosti LGBTQ lidí a dopad heterosexismu, homofobie a transfobie na kvalitu života těchto skupin“ (Fabbre 2015: 145).

Kritici a kritičky teorií aktivního a úspěšného stárnutí navíc shodně poukazují na to, že tyto koncepce silně individualizují odpovědnost za podobu vlastního stárnutí (Dyk et al. 2013; Hasmanová Marhánková 2011; Rudman 2006). Tyto teorie tak nejen vytvářejí představu, že určité formy životního stylu a subjektivit jsou úspěšnější či aktivnější (a jiné logicky neúspěšné a neaktivní), ale rovněž přesouvají pozornost od strukturálních nerovností ovlivňujících podmínky života v pozdějším věku směrem k individuálním rozhodnutím a volbám (Marshall 2018). Ačkoliv tak diskursy úspěšného nebo aktivního stárnutí představují pozitivní odezvu na tradiční stereotypy spojené se stárnutím, jejich vedlejším produktem je často zneviditelnování omezení, která ovlivňují podmínky života ve stáří. Opomíjení například heteronormativity a homofobie jako strukturálních rysů společnosti vymezujících kontext našich životů a voleb tak vede pouze k upevňování nevyčleněné představy, že jsou to právě genderově konformní identity a heterosexuální orientace, jež jsou základem pro co největší „úspěch“ při stárnutí (Fabbre 2015). Malá schopnost kriticky reflektovat heteronormativní a genderové rámce při studiu stárnutí proto výrazným způsobem přispívá k zneviditelnění zkušenosti LGBT seniorů a senierek.

Relativní vyčlenění tématu LGBT z teoretického i empirického bádání v rámci gerontologie je rovněž možné vnímat jako vedlejší produkt historické dominance biomedicinských diskursů v rámci gerontologie a paradoxně i procesu tzv. demografického stárnutí. Diskuse nad rostoucím počtem seniorů a senierek v populaci v současné době představuje (alespoň v euroamerickém kontextu) klíčovou osu studií věnujících se otázkám spojeným se stárnutím. Ačkoliv by se na první pohled mohlo zdát, že tyto trendy zviditelní rovněž LGBT seniory a seniorky, jejichž počet v populaci logicky narůstá, diskursy formulující se v rámci debat kolem stárnutí populace přesouvají pozornost spíše k ekonomickým dopadům těchto trendů, strategiím, jak jednotlivce udržet co nejdéle na trhu práce a nezávislé na státu, a na otázky zajištění péče o tuto věkovou populaci. Například americká studie témat, která sociální pracovníci a pracovníce v oblasti gerontologie považují za důležitá, ukazuje, že výzkumníci a výzkumnice ani sociální pracovníci a pracovníce v této sféře nevnímají témata spojená se stárnutím LGBT osob jako příliš významná. V seznamu identifikovaných témat se v této souvislosti objevily jen otázky rostoucí diverzity rodinných forem a otázky HIV v seniorské populaci. Obě tato témata se ale vyskytla v poslední desítku ze 49 identifikovaných témat (Burnette, Morrow-Howell, Chen 2003). Podobně i nedávná studie z českého prostředí věnující se mimo jiné postojům poskytovatelů služeb pro seniory a seniorky k LGBT klientům a klientkám ukazuje, že lidé věnující se práci se seniorskou populací nevnímají otázky sexuality jako relevantní. V jejich výpovědích zaznívalo společné téma akcentující,

že stáří s sebou přináší důležitější otázky spojené s rostoucí mírou nesoběstačnosti a kognitivních poruch a že tváří v tvář těmto obtížím se vyjádření vlastní sexuality jeví jako naprosto malicherné a nedůležité téma (Novotná et al. 2016).

Výše uvedená diskuse nad dominantními tématy současné gerontologické praxe a výzkumu by neměla být vnímána jako kritika těchto priorit. Současné zaměření této disciplíny, stejně tak jako témata, na která směřuje svou pozornost, jsou zcela legitimní a oprávněné. Jako problematické v tomto ohledu nespátňuji samotné priority, ale spíše diskursy, které jsou často v pozadí jejich ustavování a které do výrazné míry uzavírají prostor pro artikulaci významu dalších otázek. Otázky spojené se zajištěním soběstačnosti ve stáří, rostoucím počtem lidí trpících různými typy demence, zajištěním péče ve stáří, důstojného umírání a udržitelnosti současného sociálního systému představují natolik zásadní témata, že tváří v tvář jejich závažnosti je velmi snadné říci, že věnovat při studiu stárnutí energii něčemu jinému, se jeví jako ztráta času. Jak poznamenal jeden z dotazovaných manažerů zdravotnického zařízení v již uvedeném výzkumu z českého prostředí: „*LGBT seniori? No já nevím. Aktuálnějším problémem jsou zejména kognitivní poruchy. Takže spíš demence. A senior s demencí – to už je pak jedno, jestli je LGBT...*“ (Novotná et al. 2016: 35). V souvislosti s malou mírou kritické reflexe heteronormativních předpokladů dominantních teorií stárnutí zůstávají otázky sexuálního vyjádření a zkušenosti LGBT osob upozaděny jako poměrně málo významná součást bádání a jako témata, která vlastně nemají potenciál promlouvat do „klíčových“ diskusí v rámci (sociální) gerontologie jako disciplíny.

LGBT seniori/seniorky a queer teorie – problematičnost kategorie LGBT senior/ka

Diskuse nad otázkami spojenými se stárnutím LGBT lidí v českém prostředí do nedávné doby zcela absentovala. Strategický dokument české vlády týkající se politik stárnutí se těchto otázek dotýká jen ve zmínce věnované nutnosti respektovat při péči o seniory a seniorky v institucích i rodině „sexuální integritu“ starších osob (MPSV 2014: 7). Za první ucelenější pokus otevřít dané téma je možné považovat výzkumnou zprávu o postojích LGBT seniorů a senierek a poskytovatelů péče, která označuje LGBT seniory/ky za „neviditelnou menšinu“ (Novotná et al. 2016). V některých západních zemích nicméně najdeme samostatné organizace, které se zaměřují pouze na LGBT seniory a seniorky jako specifickou skupinu. Například na stránkách americké Services & Advocacy for LGBT Elders (SAGE 2010) můžeme nalézt manuály pro pečující o LGBT stárnoucí osoby i studie identifikující konkrétní potřeby LGBT seniorů/rek.²⁷ Nedávno vydaná zpráva Williamsova institutu Kalifornské univerzity požaduje, aby LGBT seniori

²⁷ Zdroj: <https://www.sageusa.org/> (cit. 20. 9. 2017).

a seniorky byli v rámci iniciativy Older Americans Act²⁸ uznáni jako skupina s nejvyšší mírou sociální potřeby (a „greatest social need“ group), a apeluje na zvýšení povědomí o (specifických) potřebách LGBT seniorů a senierek (Choi, Meyer 2016).

Jmenované organizace a iniciativy vycházejí z představy o LGBT seniorech a seniorkách jako o samostatné skupině. Tento předpoklad může být problematický hned v několika ohledech. Zaprvé, nakládání s LGBT seniory a seniorkami jako se svěbytnou skupinou evokuje představu homogenity jejich členů. Samotné označení LGBT ale zahrnuje širokou plejádu identit a rozdílných zkušeností. Vymykání se předpokládané normě heterosexuality, jež bývá často považováno za jednotící prvek tohoto označení, dopadá odlišným způsobem na životní zkušenost lidí identifikujících se jako gay, lesba nebo transgender. Americká studie například poukazuje na to, že zatímco u lesbických párů je ve stáří dvakrát větší riziko chudoby v porovnání s majoritní populací, u gay a heterosexuálních párů ve stáří nenastávají z hlediska příjmu výraznější rozdíly (Albelda et al. 2009).²⁹ Podobně i další výzkumy ukazují, že podmínky života lidí souhrnně označovaných jako LGBT se výrazným způsobem liší. Kvantitativní studie zaměřující se na zdraví LGBT osob v pozdějším věku ukazuje, že oproti gayům a lesbám trpí transgenderové osoby ve stáří výraznějšími zdravotními problémy. Analýza přitom ukázala, že obavy vyhledat zdravotnickou pomoc a předchozí zkušenost stigmatizace mají statisticky významný zprostředkující efekt, který se projevuje horší kvalitou zdraví v porovnání s ostatními sledovanými LGB osobami (Fredriksen-Goldsen et al. 2014). Podobně homogenizující je přitom samotné označení senioři/seniorky, které evokuje, že věk jako kategorie sama o sobě zakládá skupinovou příslušnost. Při zkratkovitém používání označení LGBT senior/seniorka se tak vystavujeme riziku esencializace kategorií věku a sexuality a zneviditelnění široké škály identit, zkušeností a rozdílných forem znevýhodnění, kterým lidé vymykající se tradičnímu genderovému řádu a heteronormativním očekáváním v pozdějším věku čelí.

Tyto problematické aspekty kategorie LGBT senioři/seniorky proto nutně vedou k otázce, koho tato kategorie prezentuje a s jakými efekty. Studie pracující s touto kategorií se většinou soustředí na porovnávání různých aspektů života LGBT seniorů/senierek s lidmi identifikujícími se jako heterosexuálové, přičemž poukazují především na znevýhodnění, kterým LGBT lidé ve stáří čelí v porovnání s majoritní seniorskou populací (např. SAGE 2010; Choi, Meyer 2016; Fredriksen-Goldsen et al. 2014). Jen ojediněle najdeme studie, které poukazují na pozitivní roviny zkušenosti stárnutí

²⁸ Older Americans Act představuje první iniciativu americké vlády, která na federální úrovni usiluje o zajištění komplexních služeb pro starší občany. Od roku 1965 jsou na jejím základě poskytovány finanční prostředky pro služby, např. donášky jídla, asistence pro lidi s omezenou mobilitou nebo programy zaměřené na podporu pečujících, prevenci týrání a ochranu znevýhodněných osob ve stáří.

²⁹ Tuto skutečnost je potřeba připsat rovněž genderovým znevýhodněním. Ženy na trhu práce dosahují statisticky menších platů v porovnání s muži. Domácnosti složené z žen proto dosahují menších příjmů.

u LGBT osob (např. Heaphy, Yip, Thompson 2004; van Wagenen, Driskell, Bradford 2013). S ohledem na malou probádanost tohoto tématu a neviditelnost zkušenosti LGBT lidí při studiu stárnutí je poměrně logické, že se směr výzkumu soustřeďuje především na jejich porovnání s majoritní populací. Stejně tak je pochopitelné, že se tyto studie dominantně zaměřují na identifikaci rizik a forem znevýhodnění. Součástí této formy reprezentace LGBT seniorů a seniorek je však rovněž utužování představy jasné binarity kategorie heterosexuální a neheterosexuální, stejně tak jako konstrukce stárnutí mimo heterosexuální normu jako a priori problematické.

Ustavení kategorie LGBT senioři/seniorky pracuje s tím, že sexuální identita a věk představují výlučné kategorie, které zakládají skupinovou identitu. Předpokládá tedy, že existují jasná kritéria, jež nejen definují, kdo je LGBT senior/seniorka, ale také opravňují k tomu nakládat s nimi jako se samostatnou a specifickou skupinou. S ohledem na debaty, které výrazným způsobem ovlivnily uvažování v rámci současných feministických a queer studií, se takové nakládání se subjektem zdá přinejmenším problematické. Jak poznamenává Judith Butler: „politická a jazyková ‚reprezentace‘ už dopředu stanovuje kritérium, které formuje samotné subjekty, v důsledku čehož se reprezentace týká jen toho, co je možné považovat za subjekt. Jinými slovy, nejprve je třeba získat potřebnou kvalifikaci na to, aby se něco mohlo stát subjektem – reprezentace může následovat až potom“ (Butler 2003: 16). Ačkoliv snahou těchto reprezentací je emancipovat ty, jež usiluje zviditelnit, jejich nedílnou součástí je diskursivní konstrukce kategorií, které jsou v mnohém omezující. Podle Michela Foucaulta (1990) tak tento typ kategorií nepředstavuje nějaký objektivní popis již existujících skupin nebo typů lidí, ale spíše formu diskursu, který tyto identity teprve produkuje. Používání kategorie LGBT senioři/seniorky předpokládá, že jasně definujeme kritéria toho, co to znamená být senior/seniorka, stejně tak jako kritéria pro bytí LGBT. Ruku v ruce s definicí těchto kritérií zároveň vytváří jasně ohraničené kontury tam, kde mohou být hranice nejasné, či dokonce neexistující.

Arbitrárnost věkové hranice pro zařazení do kategorie senior/seniorka je zřejmá na první pohled.³⁰ V případě kategorie LGBT je potřeba reflektovat, že to, jak „uvažujeme a zažíváme svou sexualitu a to, co ‚jsme‘ a ‚děláme‘ ve vztahu k sexualitě, je sociálně,

³⁰ Arbitrárnost vymezení hranice toho, kdy se člověk stává seniorem/seniorkou, ilustruje i skutečnost, že různé studie i organizace zahrnují do tohoto označení odlišné věkové skupiny. Například publikace věnované seniorům a seniorkám publikované Českým statistickým úřadem mapují věkovou skupinu nad 50 let. Masově používaný index stáří řadí mezi seniory/ky osoby starší 65 let. Interval nad 65 let používá také OSN pro definování starého obyvatelstva. Zajímavý přístup k definování toho, kdo je senior/seniorka, přináší „Návrh zákona o podpoře záležitostí starší generace (zákon o seniorech)“, který v roce 2015 vypracovala Rada seniorů České republiky. Dokument jako seniory (seniorky) definuje osoby, které pobírají starobní důchod, nebo dovršily seniorský věk. Ten je přitom (bez dalšího zdůvodnění) stanoven na 60 roků pro ženy a 63 roků pro muže (c.d.: 2). Tato definice tak zpřitomňuje nejen arbitrárnost hranice stáváním se seniorem nebo seniorkou, ale i genderovou dimenzi společenského vnímání toho, kdy začíná „stáří“.

kulturně a ideologicky formováno“ (Heaphy 2007: 196). Samotná kategorie LGBT je produktem specifického historického vývoje a obsahuje v sobě odkaz na určitou formu kolektivní identity. Je proto otázkou, zda je možné ji vnímat jako relevantní rámec pro uchopování zkušenosti různých generací lidí vyrůstajících a prožívajících svou sexualitu v odlišných společenských a historických kontextech. Řada lidí, kteří prožili většinu svého života ve společnosti, kde kategorie LGBT neměla svou existenci, se nemusí identifikovat s označením gay, lesba nebo trans, ani tyto kategorie nemusí rezonovat s prožíváním jejich sexuality a způsobem, jakým rámuje vlastní zkušenosti.

Výše uvedená kritika esencionalizujícího a homogenizujícího charakteru označení LGBT seniori/seniorky tak nutně vyvolává otázky i ve vztahu k tomu, kdo je tímto označením reprezentován a o jaký typ zkušenosti se jedná. LGBT osoby obecně představují skupinu obtížněji dosažitelnou pro empirické bádání. V případě starších lidí je tato obtížnost ještě posílena větší obezřetností vůči veřejnému coming outu (viz rovněž Knauer 2011). Současné studie, zvláště (avšak nejen) ty kvantitativního charakteru, zaměřující se na LGBT seniory a seniorky, tudíž mapují především zkušenost lidí, kteří jsou v kontaktu s LGBT organizacemi, jež obvykle představují uzlové body pro různé formy kontaktování participantů a participantek výzkumu. Zároveň se jedná o seniory a seniorky, kteří se jako LGBT identifikují a prošli nějakou formou veřejného coming outu. Jak ale upozorňuje například studie americké Funders for Lesbian and Gay Issues (2004), pro řadu současných sedmdesátiletých a osmdesátiletých LGBT lidí se snaha o to, aby ostatními byli rozeznáváni jako heterosexuální, stala celoživotní strategií. Současné generace LGBT seniorů a seniorek jsou tak rovněž označovány jako „generace ticha“. Je proto otázkou, do jaké míry je kategorie LGBT senior či seniorka pro tyto jednotlivce nejen označením, jež rezonuje s jejich sebepojetím, ale také kategorií, která má potenciál o jejich zkušenosti vypovídat. Empirické výzkumy a iniciativy pracující s kategorií LGBT senior/seniorka předpokládají existenci takovéto formy subjektu, který je možné zkoumat a reprezentovat. Prostřednictvím tohoto zkoumání a reprezentace je však zároveň tento subjekt utvářen na podkladě zkušeností dílčí skupiny LGBT lidí a prostřednictvím kategorií, které nemusejí nést v různých generacích stejný význam.

Paušalizované používání označení LGBT senior/seniorka snadno sklouzává k představě, že se jedná o určitý typ osoby s fixní identitou, jež se odlišuje od seniorů/rek bez přívlastků. Queer teorie se vůči tomuto modelu, který bývá označován jako liberální etnický model, silně vymezují. Tento model identity pracuje s konceptem sexuálního vyjádření jako sdíleného základu, na jehož podkladě je možné žádat skupinová práva. Jak ale upozorňují například Stephen Hicks a Katherine Watson (Hicks, Watson 2003: 5.7), tento model fixní identity s sebou nese zásadní problematické efekty. Ustavení představy jednotné identity, která by reprezentovala lesby, gaye a transgenderové osoby jako celek, nutně vede k tomu, že některé formy zkušeností a subjektivit

zůstanou mimo představu o tom, co to znamená být LGBT. Zároveň ustavení takové kategorie nevede k vytoužené emancipaci, ale naopak k uzavírání společenských představ o sexualitě. Kategorie identity v tomto ohledu nepředstavují pouze označení, ale formu diskursu vymezujícího náš způsob uvažování o sexualitě (c.d.). Kategorii LGBT senioři/seniorky je tudíž v rámci této kritiky možné vnímat jen jako další nástroj, jak fluiditu naší zkušenosti a identit uzavřít do příliš pevných rámců.

Dekonstrukce samotné kategorie LGBT senioři/seniorky a kritika politik založených na představě takové sdílené skupinové identity jsou oprávněné a měly by nás vést k obezřetnému nakládání s představou LGBT seniorů a seniorek jako jasně dané a ohraničené skupiny. Je ale otázkou, do jaké míry samotné odmítnutí používání této kategorie přináší uspokojivou reakci na neviditelnost zkušenosti LGBT osob v gerontologickém výzkumu a praxi a do jaké míry umožňuje minimální tematizaci otázek stárnutí v genderových a queer studiích. Jak poznamenává Mark Hughes (2006: 57), snaha o zviditelnění různosti v oblasti lidských vztahů a sexuality se někdy neobejde bez spoléhání se na konstrukty, jakými jsou kategorie gay a lesba. V některých institucích péče o seniory a seniorky (i v samotné gerontologické praxi a výzkumu) jsou otázky sexuality často pojímány natolik omezujícím způsobem, že důraz na specifčnost kategorií identit gay či lesba se může zdát tím nejlepším způsobem, jak tento typ uvažování nabourat, a to i přesto, že „pro některé to může znamenat prezentovat sám/a sebe jako člena/ku kategorií, které ne příliš dostatečně vystihují jejich vlastní zkušenost a sebepojetí“ (c.d.). Takový přístup by ale měl jít vždy v ruku v ruce s kritickou reflexí toho, jaké formy identit a sexuality jsou těmito kategoriemi reprezentovány.

Jednoduché (i když v mnoha směrech oprávněné) odmítnutí kategorie LGBT seniorů/rek jako specifické skupiny podle mého názoru potenciálně spíše posiluje neviditelnost této zkušenosti a přispívá k tomu, že se diskuse nad otázkami vztahu sexuality a stárnutí uzavírá do jednotlivých disciplín, které jen obtížně nacházejí společný slovník, a tak i možnost se vzájemně kriticky obohacovat. Omezuje se tím i možnost genderových a queer studií nejen heteronormativní předpoklady v rámci gerontologie identifikovat, ale rovněž napomoci jejich dekonstrukci v rámci konkrétního fungování institucí a služeb pro seniory a seniorky i v rámci výzkumů zaměřených na zkušenost stárnutí. Následující část textu se zaměřuje na hledání alternativ k představě LGBT seniorů a seniorek jako skupiny s kolektivní identitou a stejnými podmínkami stárnutí. Zjednodušeně řečeno, snaží se odpovědět na otázku, jak smysluplně pracovat s označením LGBT senioři/seniorky bez tendence k esencializaci této kategorie. Intersekcio-nální perspektivy³¹ přitom považuji za klíčový výchozí bod těchto úvah.

³¹ Intersekcionalitu nepovažuji za ucelenou teorii, ale spíše za analytickou strategii (viz rovněž Hill Collins, Bilge 2016). Najdeme řadu typologií rozlišujících různé strategie využívání intersekcionality. Například

Přínosy intersekcionalních perspektiv pro výzkum diverzity zkušenosti stárnutí a promyšlení kategorie LGBT senioři/seniorky

Koncept intersekcionality se objevil ve feministických teoriích na konci 80. let jako reakce na přetrvávající neschopnost tematizovat zkušenost žen s ohledem na různé systémy znevýhodnění, jichž jsou součástí. V současné době představují intersekcionalní perspektivy nedílnou součást základního kurikula studia genderu. Leslie McCall (2005: 1771) je dokonce označuje za nejvýznamnější přínos ženských studií pro sociální teorie. Zároveň se ale intersekcionalní přístupy vyznačují značnou metodologickou i teoretickou vágností, což poměrně výstižně ilustruje i fakt, že jeden z nejcitovanějších textů věnujících se definici intersekcionality poukazuje na to, že jedním ze základů úspěchu této perspektivy je skutečnost, že intersekcionalita dnes v rámci feministických studií působí jako „buzzword“ – tj. slovo, pod kterým si každý představí něco trochu jiného (Davis 2008). Tuto otevřenost různým pojetím a výkladům však není třeba vnímat jako slabinu intersekcionalních perspektiv. Spíše než o ucelenou teorii se totiž jedná o analytický nástroj, jenž nám umožňuje lépe uchopovat komplexitu lidské zkušenosti a světa kolem nás (Hill Collins, Bilge 2016).

Intersekcionalní perspektivy se vymezují vůči esencialistickému pojetí identity. Kategorie genderu, třídy, rasy nebo sexuální orientace pojmají spíše jako formu sociálních struktur, jejichž vzájemné protínání dává vzniknout naší individuální sociální lokaci. Tyto struktury přitom zažíváme současně a z podstaty není možné oddělit jednotlivé součásti naší identity (ať se jedná o gender, sexuální vyjádření či věk) a analyzovat je odděleně. Zároveň intersekcionalní perspektivy poukazují na to, že sociální struktury genderu, věku, třídy nebo sexuální orientace jsou vzájemně propojené (Ryle 2015: 50–53). Společenské představy maskulinity a femininity jsou například úzce spojeny s normami heterosexuality. Ageismus, rasismus nebo homofobie v tomto pojetí nepředstavují ideologie, které by bylo možno analyzovat samostatně, ale systémy, jež jsou mezi sebou vnitřně propojené a operují ve vzájemné součinnosti.

Takové pojetí intersekcionality umožňuje překonat některé problémy předešlých pokusů tematizovat zkušenosti LGBT osob ve stáří, které často implicitně pracují spíše s tzv. aditivním přístupem k sociálním nerovnostem. Tento přístup zdůrazňuje specifika LGBT seniorů/rek jako skupiny, která je definována svou odlišností, jež je

Leslie McCall (2005) rozlišuje v rámci intersekcionality tři různé přístupy. Přístup antikategorické komplexity se zaměřuje na dekonstrukci hranic kategorií. Přístup interkategorické komplexity vychází z existujících představ sociálních skupin a zaměřuje se na analýzu vztahu mezi různými dimenzemi příslušnosti k nim. Třetí perspektiva – přístup intrakategorické komplexity – se soustředí na studium zkušenosti jednotlivců, kteří překračují hranice tradičně vymezených skupin. Jak je zřejmé, tyto přístupy, ačkoliv je možné je shodně označit jako intersekcionalní, odkazují k různému chápání sociálních kategorií a cílům zkoumání. V tomto ohledu se jeví jako smysluplné hovořit o intersekcionalních perspektivách v množném čísle.

zároveň homogenizuje. Gayové a lesby jsou v tomto pojetí představováni jako skupina se společnými rysy, které je možné identifikovat, a na jejich základě formulovat specifické potřeby LGBT seniorů/rek a ty pak například zapojit do existujících modelů péče ve stáří či na jejich základě porovnat zkušenost stárnutí LGBT lidí se zkušeností „majority“. Řada studií věnujících se zkušenosti LGBT osob v pozdějším věku se soustřeďuje na porovnání dílčích aspektů života (kvality zdraví, pocitu samoty, aktivity na sociální sítích) s majoritní heterosexuální populací. Tyto studie, jakkoliv bezesporu motivované dobře myšlenou snahou zviditelnit bariéry, kterým LGBT lidé ve stáří čelí, však zároveň posilují „normalitu“ zkušenosti stárnutí spojenou s heterosexuální. Takový přístup implicitně předpokládá, že můžeme porozumět zkušenosti starších LGBT lidí jen prostřednictvím skutečnosti, že nejsou součástí majority. Zkušenost lidí identifikujících se jako heterosexuálové se v takové perspektivě stává referenčním bodem porozumění zkušenosti LGBT lidí (Cronin 2006 cit. dle King 2016: 34). Norma heterosexuality je tak utvrzována nejen jako základ „normálního“ stárnutí, ale také jako výchozí bod pro porozumění toho, co to znamená stárnout jako gay nebo lesba. Jak ale shrnuje Andrew King (2016: 34): „být lesba, gay a/nebo bisexuální není totéž jako ‚nebýt heterosexuální‘.“

Zapojení intersekcionalních perspektiv s sebou přináší nejen popsání specifík skupiny, která byla dlouhou dobu zneviditelnována, nebo její porovnání s majoritou. Intersekcionalita poskytuje především rámce, jak uvažovat o mocenských vztazích konstituujících vztahy uvnitř jednotlivých skupin i mezi nimi. Intersekcionalní perspektivy pojímají dílčí kategorie ve vzájemném vztahu, podobně jako jsou vzájemně propletené dílčí systémy znevýhodnění. Odvrací tak svou pozornost od analýzy toho, čím se jednotlivé kategorie či skupiny odlišují, směrem k úvahám, jakým způsobem se struktury genderu, rasy, třídy, věku nebo sexuální orientace propojují v rámci měnících se konfigurací nerovností. Intersekcionalní perspektivy vycházejí z premisy, že společenským nerovnostem můžeme porozumět pouze pomocí analýzy interakce mezi různými formami sociálních lokací (Hill Collins, Bilge 2016). Na ideologie ageismu, sexismu či heteronormativity není možné nahlížet odděleně. Ageistické představy získávají svou konkrétní podobu až v interakci s dalšími strukturami genderu nebo sociální třídy. Společenská očekávání spojená s věkem se formují ruku v ruce s genderovými představami i heteronormativními očekáváními spojenými s „normální“ životní biografií. Jak například poukazuje Jane Traies (2016: 5) s odkazem na Suzanne Neild a Rosalind Pearson (Neild, Pearson 1992), společenská imaginace stáří uzavírá prostor pro myslitelnost představy staré lesbické ženy. Genderové a heteronormativní představy o biografii žen otevírají pro ženy ve stáří především dva prostory – být babičkou (což v rámci této imaginace implicitně předpokládá heterosexuální vztah a manželství) nebo být „starou pannou“. Ani jedna z těchto reprezentací přitom nepředpokládá možnost existence intimního vztahu s jinou ženou. „Prostor, kde se protínají koncepty

„stará“, „žena“ a „lesba“, se tak stává formou kulturního Bermudského trojúhelníku, ve kterém starší lesbické ženy mizí“ (Traies 2016: 5).

Intersekcionalní perspektivy zviditelňují potřebu uvažovat o věku jako o významném faktoru strukturujícím zkušenost (nejen) LGBT osob. Zároveň ale nabourávají jednoduchou představu homogenity LGBT seniorů/rek jako skupiny vymezené věkem a vymykáním se normě heterosexuality. Namísto konceptu skupinových identit zdůrazňují vztah mezi různými strukturami, jež tvoří rámce naší zkušenosti. Takový pohled mimo jiné zvýznamňuje skutečnost, že ne všichni LGBT lidé jsou ve stáří vystaveni stejným podmínkám a stejným formám ageismu/homofobie. Zároveň poukazuje na to, že marginalizace starších LGBT osob není jen produktem heterosexismu v majoritní společnosti, ale i ageismu, který může strukturovat vztahy v rámci LGBT komunity. Ve výzkumu zaměřeném na zkušenost stárnutí gayů a leseb téměř 30 % z nich uvedlo, že spolu s přibývajícím věkem se cítí stále méně a méně součástí LGBT komunity. Především gayové interpretovali tuto skutečnost jako důsledek toho, že gay komunita je příliš orientovaná na mláď (Heaphy, Yip, Thomspson 2004: 896). Věk tak může vystupovat jako faktor ovlivňující příležitosti participovat na aktivitách spojených s LGBT komunitou a možnost cítit se být její součástí.

Důraz na vztahovost v rámci intersekcionalních perspektiv proto zároveň dekonstruuje jednoduchou binaritu zvýhodnění a znevýhodnění, se kterou pracují aditivní přístupy. Například teorie tzv. dvojích rizik (*double jeopardy*), která v sociální gerontologii představuje jeden z nejvyužívanějších přístupů při studiu nerovností v pozdějším věku, vychází z předpokladu, že negativní dopady příslušnosti k minoritní skupině a stigmatizace spojená se stárnutím v současné společnosti se vzájemně posilují. Podle této premisy se u členů a členek minoritních skupin negativní dopady spojené s tím „být starý/a“ násobí jejich příslušností k již znevýhodněné skupině (Dowd, Bengtson 1987; Chappell, Havens 2016). Tento typ uvažování nakládá se znevýhodněními jako s ohraničenými systémy, které dopadají na jednotlivce stejnou měrou. Být starý/á je v tomto pojetí vnímáno jako jeden z těchto dílčích systémů, přičemž neheterosexuální orientace je vnímána jako další. Jejich vzájemným součtem vzniká dvojitá rizika.

Důraz na vztahovost jednotlivých struktur a systémů znevýhodnění, který je klíčovým rysem intersekcionalních perspektiv, tuto logiku odmítá. Princip vztahovosti dekonstruuje uvažování v intencích buď/anebo – tj. buď jste nositel/nositelka nějaké charakteristiky a automaticky to znamená vaše znevýhodnění –, anebo ne a pak je vaše zkušenost stárnutí bez přívlastků. Namísto něj poukazuje na to, že naše sociální lokace je výsledkem průsečíků různých kategorií a okolností. Zatímco intersekcionalní perspektivy nahlížejí na pozici LGBT seniorů/rek s ohledem na vzájemnou interakci mezi ideologiemi heterosexismu, ageismu nebo sexismu a konkrétní znevýhodnění, kterým čelí, interpretují v kontextu podmínek jejich předešlého života a dalších struktur z(ne)výhodnění (jako je gender, vzdělání, etnicita či tělesná jinakost), teorie

dvojích rizik předpokládá, že sociální nerovnosti je možné popsat jen na základě identifikování rizik. Takový přístup implicitně předpokládá, že být nositelem neheterosexuální identity je sdílená a stejně zažívaná zkušenost, a zároveň, že v případě LGBT seniorů/rek je možné ji použít jako výchozí bod pro porozumění podmínkám jejich stárnutí a nerovnostem ve stáří. Být starý/á je v případě LGBT lidí automaticky problematizováno, neboť zatímco „majoritní“ populace čelí v pozdějším věku „jen“ stigmatu spojenému se stářím, LGBT senioři a seniorky toto stigma „násobí“ svým minoritním statutem. Tuto premisu ale zpochybňují studie poukazující například na to, že řada starších gayů a leseb nahlíží na stárnutí mnohem méně problematizovaně než jejich vrstevníci identifikující se jako heterosexuálové. Tyto studie často poukazují na to, že zkušenost se znevýhodněním v předešlé fázi života mohou posilovat kompetence k tomu vyrovnávat se s těmi, které mohou přicházet v pozdějším věku (srov. např. Hephy 2007: 194). Podobně jako v majoritní společnosti, i lidé identifikující se s LGBT mají ve stáří různé zdroje, jež mohou mobilizovat, a zažívají různé formy ekonomického, sociálního či zdravotního znevýhodnění. Některé výzvy, kterým čelí, mohou být specifické a úzce spojené se společenskou regulací sexuality ve společnosti. Intersektionální perspektivy ale poukazují na to, že LGBT senioři a seniorky jsou zároveň ukotveni v dalších systémech organizace společnosti a že jejich pozice je výsledkem jejich vzájemného prolínání. Efekty těchto systémů přitom dopadají na jednotlivce různě, v závislosti na konkrétním kontextu (Cronin, King 2010).

Důraz na sociální kontext představuje další významný pilíř intersekcionality. Tyto perspektivy považují za smysluplné používat označení LGBT senior/seniorka především jako kontextualizované pojmenování, které není statické. Neoznačuje „druh“ lidí nebo seniorů/seniorek, ale sociální lokaci. Smysluplnost tohoto označení je vztažena k historickému a společenskému kontextu života lidí a zároveň je podmíněna analýzou konkrétní zkušenosti „bytí LGBT seniorem/seniorkou“ v kontextu dalších struktur. V tomto ohledu je tak nutné vnímat nejméně tři roviny kontextualizace takového označení. První z těchto rovin tvoří historický kontext. Analytická smysluplnost označení LGBT senioři/seniorky odkazuje ke konkrétní historické zkušenosti konkrétní generace lidí. Jak poukazuje Glen Elder (1994: 5), lidé narození v různých obdobích jsou vystaveni „různým historickým světům“, které formují okolnosti našeho života a přinášejí s sebou specifické možnosti i bariéry. Nancy J. Knauer (2013) v této souvislosti zdůrazňuje potřebu zapojit dimenzi historické podmíněnosti (*historical contingency*) do jádra uvažování o intersekcionalitě. Tento argument ilustruje na dramatických proměnách diskursů spojených s homosexualitou v několika minulých dekáдах. Současná generace starších LGBT lidí prožila větší část svého života v podmínkách institucionalizované homofobie. Zkušenost coming outu, prožívání vlastní sexuality, míra společenského uznání a životní strategie spojené (nejen) s partnerským životem jsou v různých generacích rámovány zásadně odlišným kontextem

právních úprav i společenských diskursů. Podle Knauer mají tyto proměny v chápání sexuality „potenciál produkovat rozdíly mezi kohortami, které mají hluboce ontologickou povahu, a týkají se samotného jádra toho, jak jedinec uvažuje sám/a o sobě“ (Knauer 2013: 368).

Druhá rovina kontextualizace označení LGBT seniorů/seniorky odkazuje k potřebě analyzovat podmínky v pozdějším věku a zkušenost stárnutí v kontextu předešlé životní biografie. Zkušenost stárnutí a podmínky v pozdějším věku jsou do výrazné míry odrazem předešlé biografie, která je ovlivněna charakteristikami, jako je gender nebo sexuální orientace. To, co jsme zažívali v minulosti, jakým formám znevýhodnění jsme čelili a jaké možnosti se nám otevíraly, tvoří zásadní kontext porozumění naší současné lokaci. Naše individuální rysy ovlivňují zkušenosti, kterým jsme byli vystaveni, jež dále působí například na kvalitu našeho zdraví, sociální vazby, vztahy s okolím či přístup k institucím. Označení LGBT senior/seniorka tak v intersektionálních perspektivách odkazuje ne k homogenní identitě a stejné zkušenosti, ale k potřebě uvažovat o tom, jakým způsobem společenský kontext regulace sexuality, ve kterém lidé prožili většinu svého života, ovlivňuje i jejich podmínky ve stáří. Takové uvažování je ale možné jen tehdy, pokud vezmeme v úvahu i třetí rovinu kontextualizace – tj. potřebu analyzovat zkušenost LGBT seniorů a seniorek i s ohledem na další kategorie a formy z(ne)výhodnění, jež strukturují jejich zkušenost.

Závěr

Stáří je často považováno za období, které stírá rozdíly dané individuálními charakteristikami. Jak ilustruje i výrok účastníka dotazovaného v rámci výzkumu zaměřeného na postoje poskytovatelů/lek péče o seniory a seniorky k problematice stárnutí LGBT lidí, „ono je to pak už úplně jedno“ (Novotná et al. 2016: 33). Slovo „pak“ ve výroku označuje období stáří, „to“ představuje sexuální orientaci a v přeneseném významu i další charakteristiky, jako je gender, vzdělání nebo etnicita. Jako by samotný fakt, že člověk zestárl, z něj učinil někoho trochu jiného. Jako by to, kým jsme, či spíše kým jsme byli, bylo o trochu méně významné tvářív tvář stárnutí, které má moc rozdíly mezi lidmi smazat, protože ve stáří už nezáleží na tom, jaký neseme gender, jak vyjadřujeme svou sexualitu nebo jaké bylo naše zaměstnání. V této perspektivě člověk ze dne na den prodělá transformaci na seniora nebo seniorku – na samostatný živočišný druh, se svými vlastními charakteristikami. Je zřejmé, že takový pohled na stáří zásadním způsobem zneviditelnuje odlišné formy z(ne)výhodnění, jimž lidé v pozdějším věku čelí v závislosti na svých různých sociálních lokacích, i samotnou skutečnost, že stárnutí a podmínky v pozdějším věku jsou především odrazem předešlé biografie, jež je do významné míry ovlivněna právě charakteristikami, jako je gender nebo sexuální orientace.

Věk sám o sobě neposkytuje dostatečná vodítka pro porozumění zkušenosti stárnutí, sociálním nerovnostem ani různým potřebám lidí v pozdějším věku. Podobně omezující pohled nám ale poskytuje představa, že jednotlivce je možné roztržít do jasně ohraničených skupin jako „LGB senioři/seniorky“ či „heterosexuální senioři/seniorky“. Kritika ustavování takových kategorií je oprávněná. Je však otázkou, zda v momentě jejich dekonstrukce a rázného odmítnutí neomezujeme rovněž prostor k možnosti pojmenovat specifické formy znevýhodnění. V současné době se v České republice nacházíme v situaci, kdy je zkušenost (i samotná existence) LGBT lidí přehlížena v rámci sociálních politik a legislativních opatření spojených s otázkami stárnutí i v rámci vzdělávání profesionálů a profesionálek v pečujících profesích a kdy je v rámci chodu zařízení péče o seniory a seniorky implicitně předpokládáno, že všichni uživatelé a všechny uživatelky jsou heterosexuální. V prostředí absentující debaty týkající se odlišných zkušeností se stárnutím a institucionalizované heteronormativity se srozumitelnost kategorií gay nebo lesba může stát paradoxně nejefektivnější možností, jak prosazovat uznání diversity sexuálního vyjádření a vztahů (nejen) ve stáří (Hughes 2006: 57).

Tento text poukazuje na potřebu otevřít téma sexuálního vyjádření jako významné součásti studia stárnutí. Zdůrazňuje také potřebu reflektovat heteronormativitu současného uvažování o stárnutí a fungování služeb péče o seniory a seniorky. Pracuje při tom s kategorií LGBT seniorů/seniorek jako s označením, které s sebou nese potenciál tyto debaty otevírat. Tento potenciál je ale možné naplnit především v momentě, kdy jej budeme chápat nikoliv jako kategorii odkazující na skupinovou identitu, ale v duchu intersekcionálních perspektiv jako označení vztahu ke společenským strukturám. V tomto ohledu je tak možné označení LGBT senioři/seniorky chápat jako označení seriality, jež definuje kolektivitu bez návaznosti na identitu jejích členů. Jak poznamenává Iris Marion Young: „Serialita označuje úroveň sociální existence a vztahů s ostatními, úroveň běžného, zvykového jednání, které je vázáno pravidly a sociálně strukturováno [...] serialita je prožívána jako prostředí, které usměrňuje jednání k určitým cílům, jejichž dosažení předpokládá utvoření série i bez vědomého záměru“ (Young 2008: 134). Společenská regulace sexuality, otevřená homofobie, jež tvořila společenský kontext velké části života současné generace seniorů a seniorek, existence institucionalizované heteronormativity zakotvené do struktur trhu práce, zdravotnického systému i institucí péče o seniory a seniorky situuje biografie, životní zkušenost, aspirace, dosažitelné možnosti jednotlivých aktérů a akterek do specifické série. Young shrnuje toto pojetí slovy: „Řekne-li se, že je člověk součástí nějaké série, ještě to nutně neznamená, že má soubor společných atributů se všemi ostatními členy, protože jejich členství je definováno nikoli tím, čím jsou, ale spíše skutečností, že jejich odlišné existence a jednání jsou orientovány stejnými objekty a prakticko-inertními strukturami“ (Young 2008: 134).

Tento text se snažil poukázat na význam intersekciónálních perspektiv pro studium zkušenosti stárnutí. Diskuse týkající se specifík podmínek stárnutí LGBT osob je v této perspektivě rovněž diskusí nad růzností způsobů, jakým je stárnutí zažíváno. Smyslem této diskuse by nemělo být vyčlenění gayů a leseb jako specifického „typu“ seniorů a seniorek, ale především zviditelnění vnitřní diverzity skupiny, kterou poměrně neproblematicky definujeme pouze prostřednictvím věku jako seniory a seniorky. Zahrnutí otázky sexuality a sexuálního vyjádření do studia stárnutí zároveň otevírá prostor pro dekonstrukci stereotypních představ o „sexualitě jako komoditě, která náleží pouze mladým“ (Hughes 2006: 56). Označení LGBT senioři/seniorky tak nese potenciál pojmenovat a dekonstruovat heteronormativitu společenských diskursů stárnutí. Debata nad potřebou tematizovat otázky stárnutí mimo „heterosexuální biografie“ se však stává smysluplnou pouze v momentě, kdy je výchozím bodem předpoklad, že sexuální identita tvoří integrální součást zkušenosti stárnutí a podmínek ve stáří, není ale faktorem, který by ji nutně definoval.

Literatura

- Albelda, R. M., Lee Badgett, V., Schneebaum, A., Gates, G. J. 2009. *Poverty in the Lesbian, Gay and Bisexual Community* [online]. Los Angeles: The Williams Institute [cit. 1. 8. 2017]. Dostupné z: <https://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Albelda-Badgett-Schneebaum-Gates-LGB-Poverty-Report-March-2009.pdf>.
- Brown, M. T. 2009. „LGBT Aging and Rhetorical Silence.“ *Sexuality Research & Social Policy*, Vol. 6, No. 4: 65–78.
- Burnette, D, Morrow-Howell, N., Chen L.-M. 2003. „Setting Priorities for Gerontological Social Work Research: A National Delphi Study.“ *The Gerontologist*, Vol. 46, No. 3: 828–838.
- Butler, J. 2003. *Trampoty s rodom. Feminizmus a podryvanie identity*. Bratislava: Aspekt.
- Calasanti, T. 2009. „Theorizing Feminist Gerontology, Sexuality, and Beyond: An Intersectional Approach.“ Pp. 471–486 in Bengtson, V. L., Gans, D., Putney, N. M., Silverstein, M. (eds.). *Handbook of Theories of Aging*. 2nd ed. New York: Springer Publishing Company, LLC.
- Calasanti, T., King, N. 2005. „Firming the Floppy Penis. Age, Class and Gender Relations in the Lives of Old Men.“ *Men and Masculinities*, Vol. 8, No. 1: 3–23.
- Calasanti, T., Slevin, K. F. 2001. *Gender, Social Inequalities and Aging*. Walnut Creek: Altamira Press.
- Cronin, A., King, A. 2010. „Power, Inequality and Identification: Exploring Diversity and Intersectionality amongst Older LGB Adults.“ *Sociology*, Vol. 44, No. 5: 876–892.
- Davis, K. 2005. „Intersectionality as Buzzword: A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful.“ *Feminist Theory*, Vol. 9, No. 1: 67–85.
- Dowd, J. D., Bengtson, V. L. 1987. „Aging in Minority Populations an Examination of the Double Jeopardy.“ *Journal of Gerontology*, Vol. 33, No. 3: 427–436.

- Dyk, S. van, Lessenich, S., Denninger, T., Richter, A. 2013. „The Many Meanings of ‚Active Ageing‘. Confronting Public Discourse with Older People’s Stories.“ [online]. *Recherches sociologiques et anthropologiques*, Vol. 44, No. 1 [cit. 15. 5. 2017]. Dostupné z: <http://rsa.revues.org/932>.
- Elder, G. H. 1994. „Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course.“ *Social Psychology Quarterly*, Vol. 57, No. 1: 4–15.
- Fabbre, V. D. 2015. „Gender Transitions in Later Life: A Queer Perspective on Successful Aging.“ *The Gerontologist*, Vol. 55, No. 1: 144–153.
- Foucault, M. 1990. *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*. New York: Vintage Books.
- Fredriksen-Goldsen, K. I., Cook-Daniels, L., Kim, H. J., Erosheva, E. A., Emlet, C. A., Hoy-Ellis, C., Muraco, A. 2014. „The Physical and Mental Health of Transgender Older Adults: An At-Risk and Underserved Population.“ *The Gerontologist*, Vol. 54, No. 3: 488–500, <https://doi.org/10.1093/geront/gnt021>.
- Funders for Lesbian and Gay Issues. 2004. „Ageing in Equity.“ *LGBT Elders in America*. New York: Funders for Lesbian and Gay Issues. [online]. [cit. 12. 9. 2017]. Dostupné z: <http://www.lgbtagingcenter.org/resources/pdfs/Aging%20In%20Equity.pdf>.
- González, C. 2007. „Age-graded Sexualities: The Struggle of our Ageing Body.“ *Sexuality & Culture*, Vol. 11: 31–47.
- Hasmanová Marhánková, J. 2011. „Leisure in Old Age – Disciplinary Practices Surrounding the Discourse of Active Ageing.“ *International Journal of Ageing and Later Life*, Vol. 6, No. 1: 5–32.
- Hasmanová Marhánková, J. 2013. *Aktivita jako projekt. Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*. Praha: SLON.
- Heaphy, B. 2007. „Sexualities, Gender and Ageing. Resources and Social Change.“ *Current Sociology*, Vol. 55, No. 2: 193–210.
- Heaphy, B., Yip, A. K. T., Thompson, D. 2004. „Ageing in a Non-Heterosexual Context.“ *Ageing & Society*, Vol. 24, No. 6: 881–902.
- Hicks, S., Watson, K. 2003. „Desire Lines: ‚Queering‘ Health and Social Welfare.“ [online]. *Sociological Research Online*, Vol. 8, No. 1 [cit. 25. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.socresonline.org.uk/8/1/hicks.html>.
- Hill Collins, P., Bilge, S. 2016. *Intersectionality*. Cambridge: Polity Press.
- Hughes, M. 2006. „Queer Ageing.“ *Gay and Lesbian Issues in Psychology Review*, Vol. 2, No 2: 54-59.
- Hurd Clarke, L., Bennett E. V., Liu, C. 2014. „Aging and Masculinity: Portrayals in Men’s Magazines.“ *Journal of Aging Studies*, Vol. 31: 26–33.
- Chappell, N. L., Havens, B. 2016. „Old and Female: Testing the Double Jeopardy Hypothesis.“ *The Sociological Quarterly*, Vol. 21, No. 2: 157–171.
- Choi, S. K., Meyer, I. H. 2016. *LGBT Aging: A Review of Research Findings, Needs, and Policy Implications*. [online]. Los Angeles: The Williams Institute [cit. 12. 8. 2017]. Dostupné z: .
- King, A. 2016. *Older Gay, Lesbian and Bisexual Adults. Identities, Intersections and Institutions*. New York: Routledge.

- Kia, H. 2016. „Hypervisibility: Towards a Conceptualization of LGBTQ Aging.“ *Sexuality Research and Social Policy*, Vol. 13, No. 1: 46–87.
- Knauer, N. J. 2011. *Gay and Lesbian Elders: History, Law, and Identity Politics in the United States*. Burlington, VT: Ashgate Publishing Company.
- Knauer, N. J. 2013. „Identity/Time.“ *Laws*, Vol. 2: 362–375.
- Marshall, B. L. 2011. „The Graying of ‚Sexual Health‘: A Critical Research Agenda.“ *Canadian Review of Sociology*, Vol. 48, No. 4: 390–413.
- Marshall, B. L. 2018. „Happily ever After? ‚Successful Ageing‘ and the Heterosexual Imaginary.“ *European Journal of Cultural Studies*, Vol. 21, No. 3: 363–381.
- Marshall, B. L., Katz, S. 2006. „From Androgyny to Androgens: Resexing the Ageing Body.“ Pp. 75–99 in Calasanti, T. M., Slevin, K. F. (eds.). *Age Matters*. New York: Routledge.
- McCall, L. 2005. „The Complexity of Intersectionality.“ *Signs*, Vol. 30, No. 3: 1771–8000.
- Montemurro, B., Siefken, J. M. 2014. „Cougars on the Prowl? New Perceptions of Older Women’s Sexuality.“ *Journal of Aging Studies*, Vol. 28: 35–43.
- Moody, H. R. 2005. „From Successful Aging to Consciousness Aging.“ Pp. 55–69 in Wykle, M. L., Whitehouse, P. L., Morris, D. L. (eds.). *Successful Aging through the Life Span*. New York: Springer Publishing Company.
- MPSV. 2014. *Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017*. [online]. Praha: MPSV. [cit. 14. 7. 2017]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/14540/III_vlada__Akcní_plan_staruti_.pdf.
- Neild, S., Pearson, R. 1992. *Women Like Us*. London: The Women’s Press Ltd.
- Novotná, J., Špatenková, N., Olecká, I., Hasmanová Marhánková, J. 2016. *LGBT senioři/ky – neviditelná menšina. Situace stárnoucích leseb, gayů, bisexuálních a trans osob v České republice a perspektivy LGBT přátelské zdravotní a sociální péče*. [online]. Praha: Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s. [cit. 20. 9. 2017]. Dostupné z: <http://proud.cz/starnuti/6-starnuti.html>.
- Rada seniorů České republiky. 2015. *Návrh zákona o podpoře záležitostí starší generace (zákon o seniorech)*. Rada seniorů ČR. [cit. 12. 2. 2018]. Dostupné z: <http://www.rscrcz/wp-content/uploads/2015/03/Z%C3%A1kon-o-seniorech.pdf>.
- Rudman, D. L. 2006. „Shaping the Active, Autonomous and Responsible Retiree: An Analysis of Discursive Technologies and Their Links with Neo-liberal Political Rationality.“ *Ageing & Society*, Vol. 26, No. 2: 181–201.
- Ryle, R. 2015. *Questioning Gender. A Sociological Exploration*. London: SAGE.
- SAGE. 2010. *Improving the Lives of LGBT Older Adults*. [online]. New York: Services and Advocacy for Gay, Lesbian, Bisexual and Transgender Elders [cit. 12. 8. 2017]. Dostupné z: <http://www.lgbtmap.org/file/improving-the-lives-of-lgbt-older-adults.pdf>.
- Sandberg, L. 2015. „Towards a Happy Ending? Positive Ageing, Heteronormativity and Un/happy Intimacies.“ *Lambda Nordica*, Vol. 4: 19–44.
- Simpson, P., Horne, M., Brown, L. J. E., Brown Wilson, C., Dickinson, D., Torkington, K., 2017. „Old(er) Care Home Residents and Sexual/intimate Citizenship.“ *Ageing & Society*, Vol. 37: 243–265.
- Traies, J. 2016. *The Lives of Older Lesbians. Sexuality, Identity & the Life Course*. London: Palgrave Macmillan.

- Vidovičová, L. 2008. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Van Wagenen, A., Driskell, J., Bradford, J. 2013. „I’m Still Raring to Go’: Successful Aging among Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Older Adults.“ *Journal of Aging Studies*, Vol. 27, No. 1: 1–14.
- Young, I. M. 2008. „Serialita genderu: úvahy nad ženami jako sociálním kolektivem.“ *Sociální studia*, roč. 5, č. 1: 121–142.

© BY-NC Jaroslav Hasmanová Marhánková, 2018

© BY-NC Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2018

Jaroslava Hasmanová Marhánková působí jako odborná asistentka na katedře genderových studií Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy a jako výzkumná pracovnice na katedře sociologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Ve své práci se prostřednictvím kvalitativních metod věnuje především otázkám stárnutí, genderu a tělesnosti. Její předchozí vědecké projekty se mimo jiné zaměřovaly na analýzu politik aktivního stárnutí a mezigenerační solidaritu v současných českých rodinách. Její aktuální vědecký zájem se soustřeďuje na otázky intimity a partnerských vztahů v pozdějším věku. Korespondenci zasílejte na adresu: j.marhankova@fhs.cuni.cz.